

Hanna Pułaczewska

<https://orcid.org/0000-0002-7155-8306>

Uniwersytet Szczeciński
Szczecin, Polska

Czas dojrzewania jako „okres krytyczny” w praktykowaniu języka odziedziczonego. Polski w Niemczech*

Polish in Germany: Adolescence as a “Critical Period” in the Use of an Inherited Language

Abstract: The subject matter of Hanna Pułaczewska’s article is the impact of adolescence on the use of the Polish language by young people of Polish origin growing up from early childhood in the German city of Regensburg. She presents the results of a study conducted among 30 respondents aged 12–18, which consisted of interviews, surveys, and a language test. The results show how adolescence leads to a decrease in the Polish language’s participation in the lives of teenagers. Pułaczewska examines the difference between the younger and older age groups in the use of Polish language media and the use of Polish in direct contacts with peers in Germany, the relationship between these two aspects, and the impact of other social and linguistic factors on them. Both age and peer relations in Polish have been shown to influence the use of media in the same language. At the same time, peer interactions in Polish were more frequent if parents used it more often in communication with the child. The qualitative part of the study is devoted to the contexts of the use of Polish in a peer group and the motivation to use it. The results have been interpreted from the perspective of the theory of linguistic socialization, i.e., by taking into account developmental psychology’s findings on the period of adolescence. The relative decline in the role of the Polish language in media use in older adolescents has been interpreted as the result of the decreasing influence of parents and the increasing role of peers as role models in personal development during this period of life.

Keywords: inherited language, emigration, youth, peer group, puberty, adolescence, linguistic socialization

Abstrakt: Tematem artykułu jest wpływ okresu dojrzewania na użytkowanie języka polskiego przez młodzież pochodzenia polskiego wychowującą się od wczesnego dzieciństwa w niemieckiej Ratyzbonie. Przedstawione badanie, przeprowadzone wśród 30 respondentów w wieku 12–18 lat, oparte zostało na wywiadach, ankietach i teście językowym. Wyniki ukazują, w jaki sposób adolescencja prowadzi do zmniejszenia się udziału polszczyzny w życiu nastolatków. Zbadano różnicę między młodszą

* Artykuł stanowi skróconą wersję publikacji pt. *Adolescence as a “critical period” in the heritage language use. Polish in German*, która ukazała się na licencji CC (Creative Commons) w czasopiśmie „Open Linguistics” nr 7, 2021, s. 301–315. Tekst nie był dotąd publikowany po polsku.

i starszą grupą wiekową w zakresie korzystania z polskojęzycznych mediów oraz stosowania języka polskiego w bezpośrednich kontaktach z rówieśnikami w Niemczech, związek między tymi dwoma aspektami oraz wpływ, jaki miały na nie inne czynniki społeczne i językowe. Zarówno wiek, jak i relacje z kolegami i koleżankami w języku polskim okazały się wpływać na użytkowanie mediów w tym samym języku. Natomiast interakcje rówieśnicze w polszczyźnie były częstsze, jeśli rodzice częściej postugiwali się nią w komunikacji z dzieckiem. Część jakościową badania poświęcono kontekstom stosowania języka polskiego w grupie koleżeńskiej i motywacji do jego wykorzystywania. Rezultaty zostały zinterpretowane z perspektywy teorii socjalizacji językowej z uwzględnieniem ustaleń na temat okresu dojrzewania psychologii rozwoju. Stosunkowe zmniejszenie się roli języka polskiego w użytkowaniu mediów u starszych nastolatków zostało zinterpretowane jako efekt zmniejszającego się wpływu rodziców i wzrastającej roli rówieśników jako wzorców w osobistym rozwoju w tym okresie życia.

Słowa kluczowe: język odziedziczony, emigracja, młodzież, grupa rówieśnicza, dojrzewanie, socjalizacja językowa

Tło i cel badań

Miliony Polaków żyją poza granicami kraju. Wiąże się to z sytuacją, w której język polski funkcjonuje w rodzinach polskojęzycznych, nie będąc językiem ogólnym w danym kraju. Tematem badania przeprowadzonego w niemieckiej Ratyzbonie w latach 2015–2016 był wpływ wieku nastolatków wychowujących się w takich rodzinach na podejmowane przez nich dobrowolnie pozarodzinne praktyki językowe w polszczyźnie, a w szczególności wpływ okresu dojrzewania na udział języka polskiego w pozarodzinnych formach spędzania czasu wolnego: w korzystaniu z mediów i w komunikacji z rówieśnikami w Niemczech. Wyniki analiz wskazują, w jakim sensie przejście z okresu wczesnej adolescencji, czyli wieku dorastania (11–15 lat), w wiek młodzieńczy (16–18 lat) może być uznane za „okres krytyczny” dla praktykowania języka polskiego.

Początkowy impuls do podjęcia wskazanych rozważań stanowiły analizy amerykańsko-kanadyjskich autorów, a mianowicie Stephena J. Caldas i Suzanne Caron-Caldas, którzy obserwowali troje swoich dzieci w ciągu 6 lat obejmujących przejście z późnego dzieciństwa w okres dojrzewania. Odnotowali oni, że dzieci – wychowywane w bilingwizmie angielsko-francuskim w USA – rezygnowały z francuskiego pod wpływem kontaktów rówieśniczych. Skomentowali ten fakt jako przejaw niezależności, rozluźnienia więzi łączących nastolatki z rodziną i buntu wobec dominacji rodziców (Caldas, Caron-Caldas, 2002). Do podobnych wniosków doszła Toshie Okita w odniesieniu do dzieci japońskojęzycznych w Wielkiej Brytanii (Okita, 2002).

Badanie przeprowadzone w Ratyzbonie miało na celu stwierdzenie, na ile taka sama tendencja występuje regularnie wśród nastolatków wychowujących się od wczesnego dzieciństwa w dwujęzyczności polsko-niemieckiej w Niemczech. Szczegółowym przedmiotem analizy był zakres wykorzystywania języka polskiego w komunikacji w starych i nowych mediach oraz w kontaktach z rówieśnikami przez młodszych i starszych nastolatków, jak również korelacja między udziałem polszczyzny w relacjach rówieśniczych a użytkowaniem mediów w języku polskim oraz istotność innych czynników kontekstualnych. Mowa o czynnikach takich, jak: płeć, znajomość polskiego, posługiwanie się polszczyzną przez rodziców w komunikacji z dzieckiem, przekonania dziecka co do tego, na ile rodzicom zależy na jego dobrej znajomości polskiego, utrzymywanie więzi koleżeńskich z nastolatkami zamieszkałymi w Polsce i zainteresowanie Polską jako krajem.

Tło teoretyczne: tożsamość etniczna a socjalizacja językowa w okresie dojrzewania

John W. Berry stwierdza, że młodzież z mniejszości etnicznych boryka się z problemem adaptacji społecznej w obliczu współwystępowania w jej życiu kultury kraju pochodzenia z kulturą kraju przyjmującego (Berry, 1997). W zbiorowościach zróżnicowanych etnicznie nastolatki napotykają rówieśników z własnej grupy oraz młodzież wywodzącą się z innych kultur. Wymusza to niejednokrotnie dokonywanie wyborów w zakresie praktyk kulturowych, języka czy grona przyjaciół. Wraz z początkiem okresu dojrzewania u młodzieży mniejszościowej rozpoczyna się określanie własnej postawy wobec bycia członkiem mniejszości (Phinney, 1989). Język mniejszościowy stanowi ważny aspekt tego procesu, gdyż reprezentuje on namacalnie więź etniczną i kulturową.

Teoria socjalizacji językowej upatruje w akwizycji języka przede wszystkim zjawiska społecznej adaptacji środowiskowej. Jednostka uzyskuje wówczas poprzez interakcję znajomość praktyk danej społeczności

językowej i umiejętność uczestniczenia w nich przez adekwatne funkcjonowanie w poszczególnych rolach społecznych. Nowicjusze uczą się tego od ekspertów, czyli osób zakorzenionych w danym języku i praktykach kulturowych. Celem interakcji nie jest akwizycja samego języka, lecz pozyskanie zdolności uczestnictwa i tym samym członkostwa w grupie (Duff, 2012: 564). Innymi słowy, akwizycja języka to nabywanie kompetencji sprawczej oraz zdolności wykreowania i podtrzymania w interakcji z innymi swojego określonego wizerunku w ramach rozmaitych ról społecznych.

W interakcji nastolatków z otoczeniem biorą udział nie tylko domownicy i krewni, lecz także klasa szkolna, koledzy i przyjaciele, antypatie, pierwsze miłości oraz „paczki” koleżeńskie. Młodzież domaga się w tym okresie zaspokożenia potrzeby odwzajemnienia, towarzystwa, bezpieczeństwa i zażyłości (Bukowski, Hoza, Boivin, 1994; Hartup, Stevens, 1997). Paczka koleżeńska stwarza przestrzeń do określenia własnego miejsca w płynnych hierarchiach i sieciach. Grupa rówieśnicza dostarcza nastolatkowi zarówno wsparcia, jak i modeli oraz wzorców, płaszczyzny do porównywania się z innymi i informacji zwrotnych na temat własnej osoby. Oferuje ona również feedback na temat cech osobistych, umiejętności i licznych kompetencji widocznych dla członków grupy, które są mniej dostrzegalne lub niedostrzegalne w kontekście rodziny, gdzie nastolatek występuje jedynie w rolach społecznych dziecka, wnuka/wnuczki oraz niekiedy brata/siostry.

Zmiany obserwowane w okresie dojrzewania obejmują głównie zmniejszanie się pozycji rodziców przy jednoczesnym wzroście znaczenia rówieśników. Począwszy od wczesnego etapu dojrzewania, nastolatki zaczynają spędzać coraz więcej czasu z równolatkami (Larson, Richards, 1991) i coraz mniej z rodzicami (Collins, Russell, 1991). Istotną funkcję pełni tutaj kwestia pozycji zajmowanej w grupie i przynależności do popularnej grupy (LaFontana, Cillessen, 2010).

Ucząc się języka, jednostka powiększa swój repertuar środków autoekspresji oraz kształtowania własnego wizerunku. Grupa rówieśnicza odgrywa tu kluczową rolę, bo to właśnie ona dostarcza punktów orientacyjnych w postaci norm i wzorcowych aspiracji. Jeśli więc rówieśnicy

nie posługują się językiem odziedziczonym, należy przypuszczać, że jego udział w życiu codziennym nastolatka maleje. Czy i na ile ma to miejsce u młodzieży polskojęzycznej w Ratyzbonie?

Metoda i próba badawcza

Badanie zostało przeprowadzone w Ratyzbonie w latach 2015–2016 za pomocą wywiadów, ankiet pisemnych i ustnych oraz standaryzowanego testu z języka polskiego. Objęło ono dobrowolnych uczestników pozyskanych metodą „kuli śnieżnej” w wieku od 12 do 18 lat, urodzonych w Niemczech (27 osób) bądź przybyłych do Niemiec w wieku poniżej 3 lat (3 osoby). Wszystkie nastolatki miały polskojęzyczną matkę i zamieszkiwały z nią w okresie objętym badaniem. Wśród ojców, z których tylko część mieszkała z dziećmi, znajdowali się Polacy, Niemcy i obywatele innych państw.

Próba testowanych pod kątem znajomości polszczyzny objęła początkowo 41 osób; 11 spośród nich nie zakwalifikowało się do dalszego badania ilościowego ze względu na słabą znajomość języka, w tym brak umiejętności czytania po polsku. Ostatecznie więc we właściwej części badania wzięło udział 30 nastolatków, w tym 13 chłopców i 17 dziewcząt, których średnia wieku wyniosła 15 lat. Wszyscy respondenci wskazywali, że przynajmniej jedno z rodziców porozumiewało się z nimi w co najmniej 20% w języku polskim (zazwyczaj matka, w jednym przypadku ojciec), przy czym udział ten zmieniał się w czasie. 27 osób potwierdziło, że polski był jedynym językiem używanym w kontaktach z matką, zanim poszły do przedszkola. W trakcie 6 miesięcy poprzedzających wywiad udział polszczyzny w komunikacji z respondentami ze strony matek oscylował od 5% do 100%, ojców od 0 do 100%; średnia wyniosła 78% dla matek i 54% dla ojców (w ocenie dziecka).

Spotkania z nastolatkami trwały od 120 do 140 minut. Dane na temat użytkowania polskiego i sieci społecznych respondentów zostały

zgrupowane na podstawie kwestionariusza pisemnego, a dane na temat zainteresowania Polską jako krajem (na czterostopniowej skali Likerta) na podstawie ankiety ustnej. Badani oszacowali również (znów na czterostopniowej skali), na ile ich znajomość polszczyzny jest ważna dla ich matek, a na ile dla ojców. Wywiad częściowo ustrukturyzowany dotyczył biografii językowych ankietowanych, ich zainteresowań i więzi koleżeńskich – w tym przyjaźni z osobami zamieszkałymi w Polsce, motywacji i przyczyn używania przez nich języka polskiego oraz sytuacji, w których to następuje, a także postrzegania Polski jako kraju. Respondenci odpowiedzieli na pytanie, czy utrzymują relacje koleżeńskie z przynajmniej jednym rówieśnikiem w Polsce od wczesnego dzieciństwa. Było to możliwe dzięki temu, że spędzali oni średnio około dwóch tygodni rocznie w Polsce, odwiedzając krewnych i przyjaciół swoich rodziców.

Test językowy obejmował dialog, w którym przedmiotem oceny było rozumienie ze słuchu i płynność językowa, rozumienie tekstu czytanego, czytanie na głos oraz krótkie dyktando. 30 uczestników zakwalifikowanych do dalszej części znało polski przynajmniej na poziomie średnio zaawansowanym, tzn. umożliwiającym prowadzenie rozmów na tematy dotyczące życia codziennego oraz korzystanie z mediów pisanych w języku polskim. Osoby na tym poziomie dysponowały niewielkim zasobem słów, a w ich wypowiedziach ustnych występowały liczne błędy syntaktyczne, morfologiczne i frazeologiczne, dłuższe przerwy, powtórzenia, poprawki i zapożyczenia, ale łączna skala tych zjawisk nie uniemożliwiała komunikacji w języku polskim. Na skali kompetencji językowej od 0 (brak znajomości) do 12 (bardzo dobra znajomość) respondenci uzyskali ocenę przynajmniej 5,3; średnia wyniosła 9,1.

Użytkowanie mediów w języku polskim objęło następujące kategorie: YouTube i inne platformy z filmami wideo, pozostałe media społecznościowe, surfowanie w Internecie w innych celach, gry komputerowe, słuchanie muzyki, oglądanie telewizji i filmów oraz kontakty w języku polskim z rówieśnikami (na terenie Niemiec, tzn. nie licząc wyjazdów do Polski). Respondenci ocenili, ile średnio czasu w ciągu ostatnich 12 miesięcy poświęcili na te formy aktywności ogółem i ile z tego czasu spędzili, korzystając z języka polskiego.

Wywiady z matkami badanych dotyczyły praktykowania języka polskiego w domu i w komunikacji z dzieckiem, strategii przekazywania tegoż oraz postaw dzieci i rodziców wobec Polski, polszczyzny i wielojęzyczności. Zgromadzony materiał został poddany analizie tematycznej (zob. Brown, Clarke, 2006), której wyniki są dostępne we wcześniejszych opracowaniach (Pułaczewska, 2018, 2019). Niektóre z nich zostaną przywołane w dalszej części artykułu.

Cele szczegółowe badania

W ilościowej części badania przedmiotem analizy były zależności pomiędzy wiekiem a podejmowanymi w języku polskim kontaktami z rówieśnikami na tle relacji z równolatkami w ogóle, jak również związek wieku z korzystaniem z polskich mediów, korelacje między tymi dwoma aspektami pozarodzinnych praktyk językowych oraz z innymi potencjalnymi czynnikami wpływu. Zastosowanie metod statystycznych w analizie danych miało zapewnić, że obserwacje poczynione na tej próbie respondentów (niestanowiących próby losowej) mogą zostać uogólnione jako trendy charakterystyczne dla populacji, którą reprezentują – dzieci matek, dla których polski jest językiem ojczystym, nastolatków wychowanych od wczesnego dzieciństwa w mieście położonym z dala od granicy z Polską, mających styczność z polskim w domu, znających go w stopniu przynajmniej średnio zaawansowanym i nienastawionych do niego negatywnie (na co wskazywał dobrowolny udział w badaniu). Uzyskane wyniki nie mogą być rozszerzone na inne populacje. Porównanie różnych grup wiekowych objęło następujące aspekty:

- czas spędzany w różnych mediach polskojęzycznych i na kontaktach z rówieśnikami w języku polskim;
- proporcja czasu poświęconego na różne formy aktywności w języku polskim do czasu przeznaczanego na nie łącznie (tzn. we wszystkich językach);
- liczba form aktywności, w których respondent wykorzystywał język polski.

Część jakościowa dotyczyła społecznych kontekstów i motywacji nastoletnich respondentów do używania polskiego, jak również udziału polszczyzny w ich socjalizacji w grupie rówieśników na tym etapie życia. Ponieważ socjalizacja jest zdominowana wówczas przez kontakty koleżeńskie, zakładam, że używanie polskiego w sferach istotnych dla komunikacji z rówieśnikami ukazuje, na ile uczestniczy on w formowaniu adekwatnej do wieku tożsamości społecznej. W interpretacji wyników pomocna będzie koncepcja socjalizacji językowej (Duff, 2012).

Obraz przemian okresu dorastania w wywiadach z matkami

Zmniejszająca się rola rodziców w życiu społecznym i umysłowym nastoletników znalazła odzwierciedlenie w wywiadach przeprowadzonych z matkami dwujęzycznych respondentów. Na pierwszy plan zaczęły wychodzić mody, trendy i nastawienia specyficzne dla nastoletniej grupy wiekowej. Aktywność związana z grupą rówieśniczą wzrosła kosztem tej związanej z rodzicami; np. nastolatki konsumowały w mediach treści (teksty, filmy, teledyski, nagrania wideo itd.), o których rozmawiały z kolegami i koleżankami. Można zatem założyć, że zainteresowanie treściami w języku polskim zmalało, bo nie mogły być one przyswajane wspólnie z głównie niemieckojęzyczną młodzieżą.

Wyniki ilościowe – część opisowa: profil aktywności w języku polskim

Przeważająca większość respondentów, bo aż 23 osoby, korzystała z mediów w języku polskim. Oprócz tego 12 osób używało polskiego w 10% komunikacji z rówieśnikami w Niemczech lub częściej, 16 nie stosowało go wówczas w ogóle. Średnio na respondenta przypadało około

18 godzin w miesiącu w formach aktywności związanych pośrednio z grupą rówieśniczą i 4 godziny w kontaktach bezpośrednich. Szczegóły ukazane są w tabeli 1.

Tabela 1. Formy aktywności z użyciem języka polskiego – w godzinach miesięcznie i stosunkowo do aktywności we wszystkich językach

	YouTube	Media społecznościowe	Surfowanie w Internecie	TV i filmy	Gry komputerowe	Słuchanie muzyki	Media ogółem	Spotkania z rówieśnikami	Wszystkie zajęcia
%	12	13	9	18	9	11	12	11	12
godz./mies.	0,5	3,6	2,2	5,6	0,7	5,4	18	4,4	22,4

Dane w tabeli 2 zaprezentowane są rozłącznie dla starszej i młodszej grupy wiekowej. Młodszy respondenci około 17% czasu przeznaczony na korzystanie z mediów i bezpośrednie kontakty z rówieśnikami spędzali, używając polskiego, podczas gdy wśród starszych nastolatków wskaźnik ten spadł do 8%. Szczególnie wyraźna jest dysproporcja w sięganiu do mediów w języku polskim. Przypada na nie aż 19% czasu poświęconego mediom w języku ogółem w grupie młodszej i tylko 6% w grupie starszej.

Jeszcze jeden wskaźnik różnicy między grupami wiekowymi stanowi liczba form aktywności, w których respondenci używali języka polskiego. Tabela 3 prezentuje wyniki uzyskane w obu grupach. Młodsze nastolatki posługiwały się polskim częściej i ani jedna osoba spośród nich nie zanegowała stosowania go w przynajmniej jednej formie aktywności.

Na podstawie przedstawionych danych nie można jednak dokonywać uogólnień, gdyż wskaźniki te mogły być rezultatem przypadkowej zbieżności wieku z innymi istotnymi czynnikami. W celu weryfikacji

Tabela 2. Proporcjonalne użycie języka polskiego w różnych formach aktywności w dwóch grupach wiekowych

Wiek	N	YouTube	Media społecznościowe	Surfowanie w Internecie	TV i filmy	Gry komputerowe	Słuchanie muzyki	Media ogółem	Spotkania z rówieśnikami	Wszystkie zajęcia
12–15	17	0,17	0,17	0,14	0,24	0,15	0,13	0,19	0,12	0,17
16–18	13	0,06	0,06	0,01	0,08	0,01	0,07	0,6	0,08	0,08

Tabela 3. Liczba form aktywności, w których respondenci używali polskiego

Wiek	N	Liczba różnych form aktywności			Średnia
		3 do 7	1 do 2	0	
16–18	13	5 (38%)	4 (31%)	4 (31%)	2,1
12–15	17	10 (59%)	7 (41%)	0	3,5

istotności statystycznej wpływu różnych czynników przeprowadzona została statystyczna analiza kowariancji. Badaniu poddano jednocześnie następujące zmienne: grupa wiekowa, płeć, przyjaciel w Polsce, waga znajomości polskiego u dziecka dla matki, waga znajomości polskiego u dziecka dla ojca (plus alternatywnie suma obu ostatnich zmiennych), biegłość językowa w języku polskim, używanie polszczyzny przez rodziców bądź matkę i opiekuna lub samotną matkę w komunikacji z dzieckiem (w procentach) oraz zainteresowanie Polską jako krajem. Ponadto stopień stosowania polskiego w bezpośrednich kontaktach z rówieśnikami może wpływać na korzystanie z mediów w tym języku, więc czynnik ten został dodany jako kowariant.

Każdy z wymienionych czynników mógł być zmienną zakłócającą w próbach oszacowania roli innego czynnika metodą analizy kowariancji, jeśli czynniki te oddziaływały między sobą. Z tego względu doko-

nano analizy korelacji pomiędzy zmiennymi niezależnymi – potencjalnymi czynnikami prognozującymi, aby wskazać te, które korelowały między sobą i z tej racji nie mogły być użyte jednocześnie w analizie kowariancji (gdyż efekt przypisany jednemu z nich mógłby równie dobrze być pochodną efektu drugiego, skorelowanego z nim czynnika). Wystąpiło kilka korelacji mierzonych współczynnikiem Pearsona r powyżej wartości krytycznej 0,5. Problem został rozwiązany przez dwukrotne przeprowadzenie badania, raz z użyciem czynnika „przyjaciel w Polce” i bez skorelowanych z nim zmiennych „biegłość” i „polski w domu”, a za drugim razem odwrotnie, przy czym pozostałe zmienne nie uległy zmianie.

Istotne czynniki prognozujące korzystanie z mediów i kontakty rówieśnicze w języku polskim

Co do korelacji, istotny statystycznie okazał się przede wszystkim związek pomiędzy kontaktami w języku polskim w grupie rówieśniczej a korzystaniem z mediów w tym języku (współczynnik Pearsona $r = 0,50$). Wiek i sięganie do polskojęzycznych mediów wykazały korelację ujemną ($r = -0,34$), istotną statystycznie na poziomie $p < 0,02$. Badanie korelacji nie uwzględniało możliwego wpływu zmiennych zakłócających, więc zostało uzupełnione o analizę kowariancji. Test kowariancji potwierdził, że wiek i kontakty z rówieśnikami w języku polskim stanowią statystycznie istotne czynniki prognozujące użycie mediów w tym języku. Pozostałe związki nie okazały się istotne statystycznie.

Co do komunikacji z rówieśnikami w języku polskim, jedynym korelatem takich kontaktów o statystycznie potwierdzonej istotności było używanie polskiego w domu przez rodziców ($r = 0,44$, $p < 0,05$). Nie miało to natomiast wpływu na korzystanie z mediów przez respondentów ($r = 0,147$, $p = 0,22$). Analiza kowariancji potwierdziła istotność statystyczną tego czynnika na tle pozostałych.

Potencjalne czynniki wpływu zostały przetestowane w czterech konfiguracjach, zawierających alternatywnie czynniki „biegłość” lub „polski w domu” i „przyjaciół w Polsce”, sumę czynników „polski u dziecka ważny dla matki” i „polski u dziecka ważny dla ojca” lub dwie wskazane zmienne plus wszystkie pozostałe wymienione wcześniej. Testowane konfiguracje wskazały na te same czynniki wpływu. Liczby w tabeli 4 odnoszą się do najniższych wartości uzyskanych w alternatywnych kalkulacjach za pomocą analizy kowariancji.

Jeśli chodzi o pojedyncze media, istotny statystycznie efekt wieku pojawił się w kategorii „YouTube i podobne” (czyli tzw. *sharing of video content*). Poza tym języka polskiego w mediach używają częściej te osoby, które utrzymują kontakty z rówieśnikami w Niemczech w tym języku. Współzależność ta dotyczyła wszystkich mediów z wyjątkiem słuchania muzyki. Z wywiadów wynika, że znaczną część stanowiły utwory w języku angielskim, tak więc polski konkurował tu nie tylko i nie przede wszystkim z niemieckim.

Kolejnym istotnym czynnikiem było posiadanie przyjaciela w Polsce. Jak należało oczekiwać, wiązało się to z istotnie wyższym użytkowaniem polskiego w mediach społecznościowych (takich jak Facebook czy WhatsApp). Posługiwanie się polszczyzną w tych mediach korelowało również z biegłością językową w polszczyźnie. Wszystkie te trzy zmienne korelowały między sobą.

Interpretacja wyników ilościowych

Uzyskane wyniki potwierdziły istotny wpływ wieku na wybór języka w mediach. Użytkowanie mediów jest ściśle związane z grupą rówieśniczą, albowiem korzysta się z nich albo wspólnie, albo też pod wpływem rekomendacji kolegów i koleżanek i w celu wymiany z nimi wrażeń i opinii w procesie kształtowania się wspólnej bazy poznawczej i światopoglądowej. Młodszy, tzn. grupa w wieku 12–15 lat, posługiwała się mediami w języku polskim częściej niż grupa starsza. Jednocześnie

nastolatki rozmawiające po polsku z równolatkami w Niemczech również częściej sięgały po media w tym języku. Przyjaciele w Polsce nie odgrywali takiej roli, przyczyniali się jedynie do wzmożonego stosowania narzędzi komunikowania się, takich jak Facebook i WhatsApp, w języku polskim oraz lepszej znajomości polskiego. Przekonanie respondentów, że ich rodzicom zależy na ich dobrej znajomości polszczyzny, nie przekładało się znacząco ani na kontakty tych ostatnich z rówieśnikami w języku polskim, ani na korzystanie z polskich mediów. Regularne używanie polskiego przez rodziców w komunikacji z dziećmi nie wiązało się z częstszym korzystaniem przez nie z mediów w tym języku.

Systematyczne kontaktowanie się rodziców z dzieckiem w języku polskim jest natomiast związane z tym, jak często rozmawia ono po polsku z rówieśnikami. Na temat przyczyn tego związku możemy jedynie spekulować. Wydaje się prawdopodobne, że miejscem nawiązywania polskojęzycznych kontaktów między nastolatkami nierzadko jest krąg znajomych ich rodziców. Należy do niego więcej osób przybyłych z Polski, jeśli pochodzą z niej oboje rodziców, co wyraża się z kolei w zwiększonej sumie komunikacji z dzieckiem w języku polskim. Z drugiej strony dzieci wpływają na praktyki językowe rodziców, czyli skłaniają ich z czasem do przejścia na niemiecki, jeśli same konsekwentnie zaczynają stosować go w rozmowach z rodzicami. Tak więc większy udział polszczyzny w mowie rodziców może wynikać z większej przychylności dzieci wobec używania polskiego w domu, a ta z kolei może kształtować się pod wpływem kontaktów w języku polskim z rówieśnikami.

Wszystko to prowadzi do wniosku, że nawet jeśli dzięki rodzicom dzieci korzystały wcześniej z mediów w języku polskim, nie stanowią oni istotnego czynnika motywującego je do tego w okresie dojrzewania. To głównie równolatki z tego samego miejsca zamieszkania decydują o tym, jakie treści są wybierane w czasie wolnym od nauki i docierają do nastolatka. Komunikacja w języku polskim z kolegami i koleżankami zamieszkałymi w Niemczech nie zmniejszyła się istotnie z wiekiem, co wskazuje na to, że wcześniej zapoczątkowane znajomości trwają i wybór języka pozostaje w nich bez istotnych zmian. Jednakże kontakty te stanowią zdecydowaną mniejszość ogólnych relacji z rówieśnikami.

Wobec malejącej roli rodziców w funkcjonowaniu umysłowym i społecznym nastolatków oznacza to zmniejszenie się ogólnego udziału języka polskiego.

Rola grupy rówieśniczej w wywiadach z nastolatkami

W 30-osobowej grupie respondentów 14 osób używało polskiego w bezpośrednich kontaktach z równolatkami w Niemczech. Do czego i w jakich okolicznościach? Oto podsumowanie wypowiedzi.

Posługiwanie się polszczyzną przez rówieśników polskojęzycznych nie zawsze było dobrowolne. W przypadku dwóch respondentek wiązało się to z naciskami ze strony rodziców i ograniczało się do rozmów prowadzonych w obecności tychże.

Komunikacja w języku polskim miała miejsce przede wszystkim między osobami tej samej płci. 7 z 14 osób rozmawiających po polsku z kolegami i koleżankami w Niemczech nigdy nie stosowało go w kontaktach z osobą innej płci.

Z wypowiedzi trzech chłopców chodzących do tej samej klasy i siostry jednego z nich wynikało, że stworzyli oni dla siebie małe środowisko polskojęzyczne w szkole, w której przeważająca większość uczniów (75% i 83%) pochodziła z rodzin emigranckich. Klasy, w których spotykają się osoby bilingwalne o tym samym profilu językowym, sprzyjają powstawaniu grup koleżeńskich w oparciu o kryterium etniczne. Dwóch spośród wspomnianych czworga respondentów biegle mówiło po polsku i miało po kilku kolegów polskojęzycznych. Dwoje pozostałych posługiwało się polskim znacznie gorzej, co jednak nie przeszkadzało im w częstym używaniu go w kontaktach z nielicznymi polskojęzycznymi rówieśnikami (od 30% do 50% zależnie od osoby). Natomiast jeden z tych dwojga respondentów odmawiał komunikowania się po polsku z matką, mimo że bardzo jej na tym zależało, gdyż było to dla

niego zbyt żmudne i wyczerpujące. Najwyraźniej polszczyzna działa tu jako narzędzie tworzenia więzi z rówieśnikami, podczas gdy w kontaktach z matką funkcja ta nie występuje lub występuje w mniejszym stopniu. Z kolei siostra nastolatka stosowała język polski w rozmowach ze swoją koleżanką z ławki szkolnej, której rodzice emigrowali z Rosji. Dziewczęta komunikowały się w 90% po niemiecku, a w 10% po polsku i po rosyjsku, przy czym każda z nich prócz niemieckiego aktywnie używała tylko własnego języka etnicznego. Respondentka stwierdziła, że taka forma kontaktu przybrałaby jeszcze większe rozmiary, gdyby nie interwencje nauczycielek.

Cztery dziewczęta z 12-osobowej grupy często używających polskiego w komunikacji z rówieśnikami zbliżyły spędzone w Polsce kolonie letnie, na które wysłali je rodzice, m.in. by wspierać ich relacje z polską młodzieżą. Do nawiązania takich relacji jednak nie doszło, gdyż kolonistki z Ratzybony trzymały się głównie razem i porozumiewały się między sobą po niemiecku. Wytworzyło to więź grupową między nimi i kiedy znów zobaczyły się w Niemczech, zaczęły posługiwać się polskim: „Kiedy spotkałyśmy się znowu w domu, chciałyśmy sprawdzić dla zabawy, czy mogłybyśmy rozmawiać po polsku między sobą przez cały dzień, i od tej pory po prostu robimy to dalej od czasu do czasu” (tłumaczenie własne) – wspominała jedna z respondentek. Pozostałe trzy osoby, które spędziły kolonie w Polsce, nie nawiązały jednak żadnych kontaktów z rówieśnikami w języku polskim po powrocie do Niemiec.

Niemal wszyscy respondenci przyznali, że używają lub użyli kiedyś polskiego jako języka sekretnej komunikacji, by wykluczyć kogoś z rozmowy, szczególnie w celu plotkowania i krytykowania obecnych nieznających polszczyzny. Natomiast tylko dwie osoby potwierdziły, że ich wybór przyjaciół lub zainteresowanie nowo poznanymi rówieśnikami zależało od tego, czy mają oni polskie korzenie i znają język polski.

Jeśli chodzi o kontakty z rówieśnikami w Polsce, w wywiadach dało się sporadycznie zaobserwować poczucie niedosytu związane z brakiem znajomości adekwatnego do wieku języka młodzieży, co ograniczało możliwości kształtowania własnego wizerunku w relacjach z kolegami i koleżankami w Polsce.

Wnioski

Analiza wykazała spadek zainteresowania polszczyzną w trakcie okresu dojrzewania. Czynnikiem prognozującym częstsze używanie mediów w języku polskim były bezpośrednie kontakty polskojęzyczne z rówieśnikami w Niemczech. Polski stwarza dodatkową więź między nastolatkami opartą na podobieństwie i może być wykorzystywany do wzmacniania poczucia solidarności, np. przez wykluczanie kogoś z rozmowy, plotkowanie i krytykowanie innych osób nawet w ich obecności. Ponadto okazuje się, że pod warunkiem posiadania w miarę dobrej znajomości języka polskiego, obejmującej umiejętność czytania, zwiększona biegłość w nim nie wiąże się z częstszym wykorzystywaniem go w kontaktach z kolegami i koleżankami w Niemczech i w mediach (choć silnie koreluje z utrzymywaniem relacji z nastolatkami w Polsce). Zgodnie z teorią socjalizacji językowej naturalna akwizycja języka jest aspektem akulturacji w społeczności, która go używa. Zgromadzone dane wskazują na to, że respondenci porozumiewali się po polsku z dwujęzycznymi rówieśnikami niezależnie od tego, jak dobrze znali ten język. Również znajomość polszczyzny u rozmówcy nie wydaje się odgrywać tu zasadniczej roli – w ekstremalnym przypadku była ona nawet stosowana w komunikacji z osobą posiadającą tylko ograniczoną, pasywną zdolność rozumienia prostych wyrażeń (rosyjskojęzyczna koleżanka z ławki). Dla nastolatków polskich wychowanych w Niemczech akulturacja środowiskowa w języku polskim nie jest więc akulturacją do monolingwalnego społeczeństwa polskiego żyjącego w Polsce, lecz akulturacją do wielojęzycznego lokalnego środowiska polonijnego, w tym do lokalnej bilingwalnej grupy rówieśniczej, która posługuje się na co dzień językiem niemieckim. Dla członków tej grupy polski jest dodatkowym elementem wyróżniającym, który można wykorzystywać do tworzenia, sygnalizowania i wzmacniania więzi koleżeńskich. Przy wypełnianiu tych funkcji biegłość w polszczyźnie nie ma większego znaczenia, a głównym środkiem komunikacji pozostaje znany wszystkim język niemiecki. W polskojęzycznych kontaktach rówieśniczych

w Niemczech zainteresowanie Polską jako krajem nie odgrywa istotnej roli; mają one inny, lokalny punkt odniesienia.

Ponadto socjalizacja w języku polskim w Niemczech nie dostarcza adekwatnych do wieku wzorców autoekspresji w środowisku rówieśniczym, bo nieobecny jest w niej żargon młodzieży. Brak odpowiednich środków autoekspresji przyczynia się z kolei do zaniku zainteresowania treściami przekazywanymi po polsku, ponieważ jedyne role, które nastolatek jest w stanie odgrywać w tym języku, to rola dziecka i wnuka. Natomiast możliwości rozwinięcia poczucia wspólnoty z młodzieżą w Polsce są nikłe.

Prowadzi to do konkluzji, że wzrost osobistej autonomii przy przejściu z okresu dojrzewania w wiek młodzieńczy na ogół przekłada się na słabnięcie roli polskiego, na co rodzice nie mają większego wpływu. Tym z nich, którzy chcieliby przeciwdziałać tej tendencji, można zalecić zadbanie o wczesne nawiązanie przez dziecko kontaktów rówieśniczych, w których treści przeżywane wspólnie w języku polskim będą odgrywać pewną rolę, tak jak środkiem do osiągnięcia przez dziecko biegłości językowej i wiedzy kulturowo-językowej o Polsce jest wspieranie relacji koleżeńskich z monolingwalnymi rówieśnikami w Polsce (Pułaczewska, 2019). W obliczu swobody i zmienności wyborów młodzieży nie jest to jednak gwarancją powodzenia. To, czy język polski zniknie na stałe z praktyk językowych osób wychowywanych w bilingwizmie w Niemczech, czy też utrzyma się w nich w okresie „krytycznym” lub powróci po nim w wyniku pojawienia się późniejszych potrzeb wieku dorosłego, zależy od osobistych predylekcji, sieci kontaktów i indywidualnych splotów okoliczności życiowych.

Literatura

- Berry J.W., 1997, *Immigration, Acculturation, and Adaptation*, „Applied Psychology: An International Review”, vol. 46 (1), s. 5–68.
- Braun V., Clarke V., 2006, *Using Thematic Analysis in Psychology*, „Qualitative Research in Psychology”, vol. 3 (2), s. 77–101.

- Bukowski W.M., Hoza B., Boivin M., 1994, *Measuring Friendship Quality During Pre- and Early Adolescence: The Development and Psychometric Properties of the Friendship Qualities Scale*, „Journal of Social and Personal Relationships”, vol. 11, s. 471–484.
- Caldas S.J., Caron-Caldas S., 2002, *A Sociolinguistic Analysis of the Language Preferences of Adolescent Bilinguals: Shifting Allegiances and Developing Identities*, „Applied Linguistics”, vol. 234, s. 490–514.
- Collins W.A., Russell G., 1991, *Mother–Child and Father–Child Relationships in Middle Childhood and Adolescence: A Developmental Analysis*, „Developmental Review”, vol. 112, s. 99–136.
- Duff P.A., 2012, *Second Language Socialisation*, in: *The Handbook of Language Socialisation*, eds. A. Duranti, E. Ochs, B.B. Schieffelin, Wiley, New York, s. 564–586.
- Hartup W.W., Stevens N., 1997, *Friendships and Adaptation in the Life Course*, „Psychological Bulletin”, vol. 1213, s. 355–70.
- LaFontana K.M., Cillessen A.H.N., 2010, *Developmental Changes in the Priority of Perceived Status in Childhood and Adolescence*, „Social Development”, vol. 191, s. 130–47.
- Larson R., Richards M.H., 1991, *Daily Companionship in Late Childhood and Early Adolescence: Changing Developmental Contexts*, „Child Development”, vol. 622, s. 284–300.
- Okita T., 2002, *Invisible Work: Bilingualism, Language Choice and Childrearing in Inter-married Families*, John Benjamins, Amsterdam–Philadelphia.
- Phinney J.S., 1989, *Stages of Ethnic Identity Development in Minority Group Adolescents*, „The Journal of Early Adolescence”, vol. 9 (1–2), s. 34–49.
- Pułaczewska H., 2018, *Mütter sprechen – Erziehung mit Herkunftssprache Polnisch am Beispiel Regensburg*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg.
- Pułaczewska H., 2019, *Importance of Friendship: An Overlooked Predictor of Heritage Language Skills and Cultural Knowledge in Teenagers of Polish Origin in Germany*, „Language, Culture and Social Interaction”, vol. 22, s. 1–13.

HANNA PUŁACZEWSKA – PhD and D. Litt., Institute of Linguistics, University of Szczecin, Szczecin, Poland / dr hab., Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, Polska.

Hanna Pułaczewska studied English philology and linguistics at the universities of Łódź and Regensburg and has a post-doctoral degree earned in the field of comparative pragmatics of Polish, English and German. She teaches the

linguistics of English-speaking countries at the University of Szczecin. Her main research areas are bilingualism approached from the sociolinguistic angle and comparative pragmatics.

Hanna Pułaczewska studiowała filologię angielską i językoznawstwo na uniwersytetach w Łodzi i w Ratyźbonie, habilitowała się z zakresu pragmatyki porównawczej języka polskiego, angielskiego i niemieckiego. Wykłada językoznawstwo anglojęzycznego obszaru językowego na Uniwersytecie Szczecińskim. Jej główne obszary badawcze to dwujęzyczność w ujęciu socjolingwistycznym i pragmatyka porównawcza.

E-mail: hanna.pulaczewska@usz.edu.pl